

Інформаційний аспект тінізаційних процесів

У статті розглядаються методологічні аспекти розвитку досліджень тіньової економіки, в тому числі засобами синтезу категоріального апарату суспільних наук. Однією з таких категорій є категорія інформації та особливості застосування її як засобу для подальшого створення більш широкого базису теоретичних досліджень тіньової економіки.

Ключові слова: методологія теоретичного синтезу, якість інформаційної взаємодії суб'єктів, фактори зниження інформаційної насиченості економічних процесів, інформаційні аспекти неформальної та паразитарної елітної економіки, синергетичний ефект вітчизняної тіньової економіки.

В статье рассматриваются методологические аспекты развития исследований теневой экономики, в том числе средствами синтеза категориального аппарата общественных наук. Одной из таких категорий является категория информации и особенности использования ее как средства для дальнейшего создания более широкого базиса теоретических исследований теневой экономики.

Ключевые слова: методология теоретического синтеза, качество информационного взаимодействия субъектов, факторы снижения информационной насыщенности экономических процессов, информационные аспекты неформальной и паразитарной элитной экономики, синергетический эффект отечественной теневой экономики.

The methodological of development researches of shadow economy are examined in the article, including by means of syntheses of category apparatus in social sciences. One of its use as mean for further creation of more wide base theoretical researches of shadow economy.

Keywords: methodology of theoretical syntheses, quality of informative cooperation of subjects, factors of decline of informative saturation of economic processes, informative aspects of informal and parasitical elite economy, synergetic effect of domestic shadow economy.

Постановка проблеми. Одним з ефективних засобів пізнання сучасних суспільних проблем серед інших є методологія постмодернізму. Теоретиками постмодернізму є Ж.-Ф. Ліотар, М. Фуко (пізній), Ж. Дерріда, Р. Барт (пізній), Ф. Гваттарі, Ж. Дельоз, Р. Рорті. Положення постмодернізму продукують застосування в теоретичних дослідженнях як базових нових гранд-нарративів (від лат. *narrativus* – оповідальний, науковий опис) цього наукового напрямку – ефективність, мова і комунікація, інформація як культова цінність. У зв'язку з цим розгляд шляхів піднесення методологічного інструментарію досліджень тіньової економіки на основі

розширення категоріального базису, зокрема методами синтезу категоріального апарату інших наук, є актуальним напрямом підвищення ефективності економічних досліджень, засобом значного поглиблення вивчення природи тіньових механізмів.

Необхідність протидії тіньовій економіці знайшла відображення у ряді важливих законодавчих, нормативно-правових актах держави, таких як Закон України «Про засади запобігання і протидії корупції» (2011), Указ Президента України «Про невідкладні додаткові заходи щодо посилення боротьби з організованою злочинністю і корупцією» (2003 р., №84/2003), проект Державної програми детінізації економіки, Указ Президента України «Про першочергові заходи щодо детінізації економіки та протидії корупції» (2005 р., №1615/2005), постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Комплексної програми профілактики правопорушень на 2007–2009 роки» (2006 р., №1767), з питань відстеження процесів тінізації економіки та розроблення рекомендацій щодо обмеження її зростання, цілий ряд відомчих актів тощо.

Аналіз досліджень та публікацій з проблеми. До вітчизняних досліджень з тіньової економіки відносяться праці В.Д. Базиловича, А.В. Базилюка, О.І. Барановського, В.М. Бородюка, З.С. Варналія, А.С. Гальчинського, С.О. Коваленка, І.І. Мазур, В.О. Мандибури, В.М. Поповича, О.В. Турчинова та інших. Значний внесок у розробку адміністративно-правових, кримінально-правових, кримінологічних аспектів протидії тіньовій економіці здійснили вітчизняні вчені-юристи. В той же час у зв'язку з недостатнім системним вивченням явища тіньової економіки, створення її теорії як логічно побудованої системної організації категоріального апарату теоретичного пізнання потребують подальшого спеціального вивчення.

Метою статті є подальший розвиток методологічного забезпечення вивчення сутності тіньової економіки, в тому числі засобами інтеграції категоріального апарату суспільних наук, звернення до інформаційного аспекту тінізації економічних процесів.

Виклад основного матеріалу. Теоретичні дослідження тіньових економічних процесів уже мають певну історію, накопичений значний науковий матеріал для розробки моделей постановки проблем і їх рішення щодо протидії тіньовій економіці. В той же час, як і відносно загальнонаукового становища економічної науки, так і теорії тіньової економіки як її часткової декомпозиції [1, с. 3–7], мають місце глибокі системні протиріччя, що виявляються на методологічному рівні – рівні філософії економічної науки та її окремих част-

кових декомпозицій, обґрунтуванні базових фундаментальних гіпотез. Вони визначають загальні обмежені можливості вивчення закономірностей сучасних суспільних трансформацій і місце в них тінювих процесів як об'єктивного їх наслідку, лише з урахуванням висновків яких і можливо розраховувати на підвищення ефективності нормативної функції економічної науки [2].

Бурхливі революційні зрушення в суспільному житті поставили перед методологією науки ряд нових проблем, що зумовило переосмислення традиційних проблем, зокрема засобами теорії постмодернізму, найважливішим фактором становлення якого стала інформаційна культура. Вона обумовила перехід від базового значення виробництва речей до виробництва знаків, символів, інформації. Одним із шляхів подолання методологічної кризи, в тому числі щодо дослідження тінювих суспільних процесів, є забезпечення конструктивного синтезу теоретичних досліджень, у тому числі засобами синтезу категоріального апарату суспільних наук. Переростання тих чи інших понять, категорій, які початково виникли в окремих часткових галузях знань, у поняття загальнонаукового характеру і змісту, що визнаються науковим товариством як базові елементи структури сучасної наукової парадигми [3, с. 31–48], є важливою закономірністю розвитку науки. А.С. Гальчинський відмічає, що існуючі способи розподілу суспільних наук, які диференціюються не тільки завдяки предмету дослідження, скільки в силу історичних (і не в останню чергу адміністративних) причин, стають в усе більшій мірі неефективним. Сьогодні головна вимога до суспільствознавства – «зібрати окремі частини в єдине ціле», сформулювати принципи узагальнюючої теорії, яка в більшій мірі є адекватною логіці сучасних трансформацій [2, с. 10]. Однією з таких категорій є категорія інформації та застосування її як засобу для подальшого розвитку теоретичних досліджень тінювої економіки.

Існують два найбільш загальні підходи до змістовного аналізу загальнонаукового поняття інформації. Це тлумачення інформації за допомогою поняття невизначеності й трактування природи інформації на основі поняття різноманітності.

Першим, хто звернув увагу на кількісний аспект інформації, був американський вчений К. Шеннон, який у 1948 році у статті «Математична теорія зв'язку» змінив вкрай широке визначення інформації як передачі відомостей на поняття, в якому інформація визначалася як зменшення невизначеності в поведінці об'єкта спостереження, тобто відбору необхідних елементів з певної сукупності елементів. При цьому малася на увазі як невизначеність знань про об'єкт, так і невизначеність у русі самого об'єкта.

Теорія К. Шеннона отримала назву вірогідно–статистичної, згідно з якою, якщо повідомлення не усуває невизначеності, то воно не вміщує інформації, якщо ж повідомлення дозволяє більш ґрунтовно дізнатися про об'єкт, то повідомлення несе з собою інформацію.

Трактування інформації на основі поняття різноманітності обумовлює перехід від визначення інформації як «знятої» невизначеності до її трактування як «знятої» неоднаковості, тотожності, одноманітності. Іншими словами, інформація існує там, де «є різноманітність, різниця, або більш точно: інформація – це «відбиття різноманітності, тобто відтворення різноманітності одного об'єкта в іншому об'єкті внаслідок їх взаємодії» [4, с. 58].

Суб'єктивно–об'єктивні відносини можуть набувати дисфункціональності через втрату спроможності ефективно взаємодіяти однією чи обома сторонами управлінських відносин. У будь–якому випадку об'єкт знаходиться поза полем «бачення» суб'єкта. Виникає проблема невизначеності (тіні) у функціонуванні об'єкта управління, феномена економіки невизначеності. Типовим різновидом невизначеності у взаємовідносинах сторін управлінських відносин, як відмічає В. Мортіков, є інформаційна асиметрія, яка зустрічається при дисфункціональній неспроможності однієї із сторін управлінських відносин [5, с. 48].

Одним із вузлових аспектів, на який слід звернути увагу при дослідженні кризових явищ управління, тінювої економіки зокрема, є аспект якості та спрямованості інформаційної взаємодії, протистояння, порушення інформаційного зв'язку між ланками державного управління економікою і периферійними управлінськими системами незалежно від форм їх власності; протистояння між ними, яке викликає зростання ентропії.

У рівнянні щодо визначення якості інформаційної взаємодії в системі управління, в якому як еквівалентна форма виступає економічна поведінка суб'єкта державного управління, а як відносна – поведінка периферійних систем управління, саме ця взаємодія формує нормативність, відносну «офіційність», відповідність розвитку та функціонування другої першій стороні рівняння. Саме ця інформаційна взаємодія, відповідність зі своїм відносним ступенем кризової інформаційної ефективності та дієздатності і визначає оцінку інформаційних процесів у відносній формі чи як відносно «прозорих»–офіційних, чи як «непрозорих»–тінювих. Явище тінювої економіки означає дію тенденції до максимізації ентропійних процесів в економічній системі.

Таким чином, знаходження об'єкта в зоні інформаційної «тіні» означає потенційну можливість дії наступних факторів зниження інформаційної якості (зростання ентропійності) економічних процесів:

1. Об'єктивно низький рівень інформаційної взаємодії на рівні самого об'єкта, через його економічний автаркізм.
2. Наявність у суб'єкта господарювання технологій нейтралізації засобів державного інформаційного контролю та регулювання.
3. Об'єктивна нездатність суб'єкта державного контролю та регулювання здійснювати інформаційно насичений вплив на його об'єкт, інформаційна «сліпота» суб'єкта контролю та регулювання.

4. Дисфункція як штучне, цілеспрямоване послаблення інформаційних можливостей суб'єктів державного регулювання та контролю, як результат зрощування державного апарату з олігархічними суб'єктами, паразитарна трансформація функцій держави із забезпечення функціонування сильної (ефективної) держави (в тому числі в інформаційному аспекті) на функції забезпечення функціонування ефективної паразитарної елітної економіки.

Виходячи з аналізу факторів посилення інформаційної «сліпоти» систем державного управління, слід вказати на їх граничні сторони: від існування і посилення процесів так званої неформальної економіки до прямого впливу на дієздатність держави як суб'єкта регулювання та контролю, перетворення її на забезпечуючий елемент функціонування гібридизованої влади (змішування її з бізнесом, криміналітетом), паразитарної елітної економіки.

Неформальна економіка – суспільне утворення, яке потребує або інституційно забезпечує інформаційний обмін, регулювання та контроль з боку держави, здебільшого керуючись в своїй діяльності і захищаючись від зовнішнього тиску внутрішньоорганізаційними інформаційними комунікаційними системами. Це, головним чином, перший та третій фактори інформаційної тінізації.

Тіньова – неформальна економіка суспільств традиційного типу за умов квазіринкових перехідних процесів набуває величезних масштабів. Якщо в умовах ефективного розвитку суспільної системи, забезпечення функціонування сильної держави неформальні утворення значною мірою перебувають у згорнутому вигляді, то за умов модернізації при одночасному застосуванні моделі відкритої економіки і тиражування всередині країни цивілізаційно невластивих засад розвитку неформальна економіка вибухоподібно розширює обсяг та спектр своїх перетворених форм [6, с. 234–271]. Таким чином, цей сектор економічної структури, перебуваючи на її периферії, продемонстрував стійкий імунітет як до намагань її знищення та підпорядкування залишків загальному одержавленню економіки, так і надання йому розвинутих ринкових форм.

Визначення категорії «неформальна економіка» в теорії тіньової економіки як діяльності, що перебуває за межами інституційованих норм, передбачає поділ її на два якісно різні блоки [7] щодо їх ентропійних властивостей.

Перший блок представлений тіньовою економікою як девіантною діяльністю, що здійснюється за межами інформаційних вимог тих чи інших формалізованих інститутів господарської практики (реєстрації і ліцензування, оподаткування, подання звітності, виконання вимог щодо регламентації господарської діяльності, інституційних вимог до бюджетного процесу тощо). При цьому неформальна (тіньова) економіка перебуває не поза інституційним середовищем, а всередині його, як секторне тіньове утворення. Останні створюють власні субсистеми поза легальних правил, які виступають як функціональні двійники заперечуваних ле-

гальних норм. Ігнорування формалізованих інститутів тягне за собою встановлення квазінормативних (квазіконтрактних, на думку С.Ю. Барсукової) нелегальних відносин з легальними або нелегальними партнерами. Класичним прикладом цих двох варіантів неформальної економіки є зв'язки підприємців з корумпованими чиновниками та криміналітетом. Самі намагання встановлення регулярних відносин із силовими партнерами легального і нелегального спрямування, що становлять неформальну систему управління, здійснюються в першому випадку за допомогою корупції, у другому – за допомогою кримінальної «унії» – нелегального контрактного права. Створення неформальної системи нормативного забезпечення підприємництва слід розглядати як формування альтернативного інституційного його середовища з метою використання можливостей подальшого залучення альтернативних організаційних, податкових, фінансових тощо ресурсів, а також трансакційних витрат порівняно з тими, які використовуються у межах офіційної економіки. Цей блок становить неформальну економіку у широкому розумінні цього слова, яка практично зливається з поняттям «тіньова діяльність». Цей блок має потужні можливості щодо ентропійного тиску на прозорість управлінських процесів в Україні, але все ж у цьому відношенні програє другому блоку неформальної економіки, ентропійний потенціал якого є надзвичайно значним.

Інший великий блок неформальної економіки у вузькому розумінні, який, власне, і є неформальною економікою з іманентно притаманними їй механізмами – це так звана мала економіка, функціонування якої на власній основі передбачає з самого початку використання неформальних внутрішньоорганізаційних комунікаційних інформаційних процесів. Мала економіка в значній мірі не порушує господарського законодавства, оскільки нормативно-правовий вплив держави є обмеженим, неефективним, недосконалим, у зв'язку з чим його слід обмежувати. Офіційна позанормативність малої економічної діяльності є однією з основ сучасного суспільства, об'єктивної закритості цієї важливої й осяжної економічної форми для країн селянської цивілізації [6, с. 184–234]. Статистична пряма не підзвітність малої економіки є логічним продовженням іманентно властивої їй нетранспарентності.

До цього блоку неформальної економіки слід віднести, зокрема, малі економічні форми, в тому числі малий бізнес, який знаходиться на спрощеній системі оподаткування (платники єдиного податку) у сфері торгівлі, громадського харчування, будівництва, сфері послуг домашньої економіки та сільського господарства. Цей «сірий» сегмент тіньової економіки дуже чутливий до надлишкового адміністративного тиску й втручання держави та швидко набуває форми «чорного» сегменту своєї метаморфози при цьому. Даний блок неформальної економіки також презентований малими формами наркоторгівлі, контрабанди, торгівлі людьми та нелегального їхнього трафіку через кордон, виготовлення та

торгівлі зброєю, виготовлення фальшивих документів і грошових знаків, виготовлення і реалізації порнографічної продукції, рекету, проституції, сутенерства тощо.

Новітні часи квазіринкових трансформацій до суперечностей вказаної моделі неформальної економіки додали суперечності її сітьової організації, яка є своєрідним проявом суперечностей між індустріальними вузловими (елітними) зонами і позавузовими здебільшого неформальними утвореннями.

Друга базова складова тіньового інформаційного простору – сучасна елітна економіка – це базовий, системоутворюючий сегмент народногосподарської структури, як правило, за межами реального сектору, який визначає головне спрямування, статистичну та динамічну її якість, а разом із тим і систему головних інтересів та протиріч економічного розвитку, характер зв'язку між базовими та периферійними секторами. Конкретна соціально-економічна форма елітного сектору залежить від відповідних функцій історичного етапу розвитку всієї економічної структури суспільства. В умовах деградації останньої елітний сектор не може не набувати паразитарної форми.

Паразитарною слід вважати таку соціально-економічну структуру, яка виникає при підміні функції життєзабезпечення в суспільстві. Наприклад, так звані елітні структури покликані виконувати функцію просування, прощтовхування модернізації в економіці залежного розвитку. Навпаки, паразитарні елітні структури стають гальмом в отриманні позитивних наслідків модернізації, вони живляться ресурсами суспільства і використовують їх на свій паразитарний розвиток

Сучасна елітна економіка – це закрита сфера народного господарства, що монополізована олігархічними структурами, які мають на меті отримання надвисоких доходів за допомогою використання значною мірою спекулятивного фінансового капіталу [8, с. 10]. Існуюча як пануюча тіньова структура, елітна економіка утворює відповідно до своїх потреб і тіньову політичну, соціально-економічну, правоохоронну, судову інфраструктуру, яка обумовлює тіньовий режим функціонування рядових суб'єктів господарювання. Паразитарний елітний сектор з огляду на вищевикладене є базовим елементом всепоглинаючої системної корупції.

Паразитарна елітна економіка з огляду на своє домінуюче положення в економічній структурі виступає як один із головних механізмів, який є підсилювачем деградації, примітивізації, маргіналізації та архаїзації суспільних відносин, посилення в ній процесів тінізації та криміналізації.

В інформаційному аспекті паразитарна елітна економіка використовує як головне другий та четвертий фактори зниження інформаційної насиченості економічних процесів. Накладання явища неформальної тіньової економіки і паразитарної елітної економіки як фундаментальних, але часткових засобів соціальної ентропії призводить до кумулятивного

синергетичного ефекту вітчизняної тінізації – потужного розвитку системних ентропійних процесів.

Висновки

1. Бурхливі революційні зрушення в суспільному житті поставили перед методологією науки ряд нових проблем, що зумовило переосмислення традиційних проблем, зокрема, засобами теорії постмодернізму, найважливішим фактором становлення якого стала інформаційна культура. Вона обумовила перехід від базового значення виробництва речей до виробництва знаків, символів, інформації.

2. Одним із вузлових аспектів, на який слід звернути увагу при дослідженні кризових явищ управління, тіньової економіки зокрема, є аспект якості та спрямованості інформаційної взаємодії, протистояння, порушення інформаційного зв'язку між ланками державного управління економікою і периферійними управлінськими системами незалежно від форм їх власності; протистояння між ними, яке викликає зростання ентропії.

3. Виходячи з аналізу факторів посилення інформаційної «сліпоти» систем державного управління, слід вказати на їх граничні сторони: від існування і посилення процесів так званої неформальної економіки до прямого впливу на дієздатність держави як суб'єкта регулювання та контролю, перетворення її на забезпечуючий елемент функціонування гібридизованої влади (змішування її з бізнесом, криміналітетом), паразитарної елітної економіки.

Література

1. Предборський В.А. Теорія тіньової економіки в системі сучасних наук / В.А. Предборський // Формування ринкових відносин в Україні: зб. наук. пр. НДЕІ Міністерства економіки України. – К., 2010. – Вип. 11. – С. 4–13.
2. Гальчинський А. Економічна наука: проблеми методологічного оновлення / А. Гальчинський // Економіка України. – 2007. – №3. – С. 4–13.
3. Кун Т. Структура наукових революцій / Т. Кун. – М.: АСТ: АСТ Москва, 2009. – 317 с.
4. Урсул А.Д. Отражение и информация / А.Д. Урсул. – М.: Мысль, 1973. – 231 с.
5. Мортіков В. До питання про поняттєвий апарат і основні проблеми економіки невизначеності / В. Мортіков // Економіка України. – 2006. – №1. – С. 46–51.
6. Предборський В.А. Детінізація економіки у контексті трансформаційних процесів / В.А. Предборський. – К.: Кондор, 2005. – 614 с.
7. Барсукова С.Ю. Неформальная экономика и сетевая организация пространства в России / С.Ю. Барсукова [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.socio.ru/wr/00-1/Barsukova.htm>.
8. Потемкин А. Элитная экономика / А. Потемкин. – М.: ИНФРА-М, 2001. – 360 с.